

Aproximación ó estudio das palabras compostas

MERCEDES BREA

Tense xa convertido nun tópicoo decir que a composición é cicais o procedemento menos rentable para a formación de palabras novas (1), pero en algúns casos eso podería non ser senón unha especie de excusa para non lle presta-la debida atención, posto que é aínda moito o que está por facer neste eido.

1. A PALABRA COMPOSTA

Un dos primeiros problemas que se plantexan é o da delimitación (e, se se quere, da definición) do obxecto de estudio, pois, se ben pode parecer que en teoría está máis ou menos claro o que se entende por *palabra composta*, na práctica os traballos que presentan grupos ou relacións de compostos ofrecen bastantes diverxencias no seu tratamento (2).

---

(1) Considerando xa innecesario aportar referencias bibliográficas neste sentido, non queremos deixar de recordar que probablemente sexa unha das responsables desa consideración a autora dun dos traballos claves sobre a composición, F. Bader, *La formation des composés nominaux du latin*, Les Belles Lettres, Paris, 1962, p. 8, de quen recollen, directa ou indirectamente, outros lingüistas a consideración de que o latín prefería o método "flexivo" sobre o "aglutinativo", para logo indicar (como fan, por exemplo, P. Tekavčić, *Grammatica storica dell'italiano*, Il Mulino, Bologna, 1972, III, pp. 197-198; ou M. Dardano, *La formazione delle parole nell'italiano di oggi*, Bulzoni, Roma, 1978, p. 141) que, non obstante, nas linguas románicas parece ir gañando terreo a composición.

Sen pretender desmentir ningunha destas asentadas opinións, conviría ter en conta que non parece existir unha diferenza enorme entre a rentabilidade do procedemento en latín e nas linguas románicas, porque tanto en unha como nas outras está ben implantado; o que acontece é que onde hai que buscar compostos non é precisamente nos repertorios lexicográficos tipo "dicionarios", nen moito menos nos niveis de linguaxe máis elaborados (a non ser, claro está, no caso dos neoloxismos, dos que falaremos logo), senón en determinados vocabularios específicos e, sobre todo, nos rexistros coloquiais máis vinculados ás manifestacións espontáneas da expresividade da fala (vid., a modo de referencia, os exemplos recollidos por X. L. Blanco -no traballo citado en nota 2- para o latín (p. 203 e nota 11), o galego e o español do Siglo de Oro (p. 204 e notas 12 e 13); para o español clásico, vid. tamén a relación facilitada por J. M. Pérez Vigaray e J. J. Batista Rodríguez -art. cit. en nota 2-).

(2) Pódese ver un resumo do estado da cuestión, coas oportunas revisións metodolóxicas e referencias bibliográficas, en toda unha serie de traballos recentes, entre os que citaremos só algún adicado a compostos galegos e españois, como: X. L. Blanco Valdés, "Palabras compostas en galego-portugués", *Verba* 12, 1985, pp. 199-252; J. M. Pérez Vigaray - J. J. Batista Rodríguez, "Notas sobre palabras compuestas en español a propósito de algunos ejemplos quevedianos", *In Memoriam Inmaculada Corrales*, Universidad de La Laguna, Santa Cruz de Tenerife, 1987, vol. I (*Estudios lingüísticos*), pp. 397-418; F. Gómez Solís, "Acercas de un tipo de composición nominal en español", *Estudios humanísticos* 9, 1987, pp. 31-52.

A dificultade reside basicamente en atopar un límite preciso con respecto, por unha parte, ás palabras *derivadas*, e, por outra, ós que podemos denominar "sintagmas fixos".

1.1. Palabra composta /v/ palabra derivada

1.1.1. Dentro dos mecanismos de *derivación*, non parece excesivamente complexo distingui-la *sufixación* da *composición* (3), en canto que case o único sufixo susceptible de ser analizado en relación con este outro procedemento é *-mente*, posto que orixinariamente en latín non era sufixo, senón un sustantivo que experimentou un proceso gradual de gramaticalización que o levou a ese resultado na maioría das linguas románicas (4).

1.1.2. Máis problemas pode presenta-la *parasíntese*, dado que este término é utilizado polo menos en dous sentidos: a) para sinala-lo procedemento que combina prefixo + sufixo, como en *podre* > *empodrecer*, *craro* > *acrarar* (5); b) para indica-la suma de composición + derivación (normalmente, por medio de sufixos), como en *picapedreiro*, *paniaguado*. En calquera caso, as formacións do segundo tipo non parecen ser moi abundantes (6), pero as primeiras si, e iso lévanos ó terceiro dos mecanismos derivativos, que é precisamente o que máis dificultades de deslinde mostra con respecto á composición.

1.1.3. Xa non son moitos os autores que inclúen a *prefixación* como un tipo de composición, dado que os *prefixos*, o mesmo que os *sufixos*, non son propiamente "palabras" (7), senón *morfemas derivativos* que se engaden a unha forma xeneralmente simple ou primitiva que serve de *base* para a creación de novos elementos, que tenden a agruparse en series ou familias. Está claro que as diferencias entre estes dous tipos de morfemas derivativos non estriban só en que os prefixos preceden (*leal* > *desteal*) e os sufixos seguen (*leal* > *lealdade*) á base, senón

---

(3) A non ser que consideremos derivación e composición simplemente como dúas variantes dun único proceso, porque, "en el fondo, ambos tipos, vistos desde el contenido, son sintagmas constituidos por varios lexemas, son sintagmas con lexema compuesto, y, como tales sintagmas, quedan asignados a diversas categorías funcionales según los morfemas con que se combinan" (vid. E. Alarcos, "Consideraciones sobre la formación léxica", *Serta Philologica F. Lázaro Carreter*, Cátedra, Madrid, 1983, I, pp. 11-15).

(4) Pódese ver un resumo do proceso que levou a *mente* a se converter nun sufixo, entre outros en H. Lausberg, *Lingüística románica*, Ed. Gredos, Madrid, 1966, II (*Morfología*), pp. 146-151.

(5) En casos coma éste último, ¿pódese falar realmente de "sufixación"? ¿Non habería que pensar máis ben nun fenómeno de "transposición" ou "transcategorización"?

(6) Formas aparentemente parasintéticas, como *follalateiro*, non son senón derivados sufixais de compostos previos (*follalata*). E mesmo as consideradas tradicionalmente parasintéticas, como as mencionadas arriba, supoñen probablemente, máis que unha adición simultánea de composición e derivación, unha fixación previa dos sintagmas *pica pedra* e *pan y/c agua*.

(7) Dado que non é a nosa intención entrar aquí neste tema, remitimos a traballos que se ocupen do mesmo, como a revisión, con abundante bibliografía, de J. M. González Calvo, "Consideraciones sobre la palabra como unidad lingüística", *Revista española de lingüística* 12, 1982, pp. 375-410. E, por suposto, a obras como a de P. H. Matthews, *Morphology. An introduction to the theory of word-structure*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1974. Ou, neste mesmo volume, o estudio de J. Pena, "Consideraciones en torno a la *palabra* y al *morfema*".

tamén en que, mentras os sufixos dan lugar normalmente a novas palabras pertencentes a unha categoría gramatical distinta da base (8) (adxectivos > sustantivos; sustantivos > verbos; etc. etc.), os prefixos non teñen esa capacidade (cando modifican a categoría, case sempre estamos ante formas parasintéticas, non simplemente prefixadas), senón que provocan unha modificación máis ben de tipo semántico ou, cando menos, aspectual (*ter* > *reter*, *deter*, *conter*, *facer* > *desfacer*, *refacer*; *moral* > *amoral*, *inmoral*; etc.).

Por outra parte, os sufixos, como morfemas que son, non teñen (salvo o caso xa mencionado de *mente*, por razóns comprensibles desde un punto de vista diacrónico) existencia independente na lingua, mentras que cos prefixos -e posiblemente sexa esta a razón dos problemas apuntados- a situación varía: algúns, efectivamente (e cóntanse entre estes algúns dos máis rentables), non poden aparecer máis que como tales prefixos (*re-*, *des-*, *in-*,...); outros, en cambio, son empregados tamén como preposicións (¿pódese, neste caso, falar propiamente de "palabras", de "existencia independente"?): *a* (*achegar*), *de* (*deter*), *en* (*empregar*) (9), *con* (*compoñer*), *por* (*porvir*), etc.

E mesmo podemos atopar en distribución prefixal adverbios (*bendicir*, *maldicir*, *menosprezar*), ou preposicións de contextura fónica e contido semántico máis plenas que as mencionadas, como *entre* (*entreabrir*), *sobre* (*sobrepoñer*), *contra* (*contrapoñer*), etc. ¿Seguimos a falar, en todos estes casos, de formas derivadas, e, consecuentemente, de prefixos, ou pódese pensar en compostos?

Se aceptamos que *aprezar* e *desprezar* son derivados, probablemente non queden moitas razóns para pensar que *menosprezar* non o sexa tamén, a non ser a posible ocorrencia de *menos* como forma "libre" (non necesariamente ligada a unha base, como no caso de *des-*, por exemplo); en calquera caso, o que non parece variar é o significado de *menos* según apareza funcionando como adverbio ou como "prefixo" (10). Algo similar acontece con *bendicir*, *maldicir*: ¿non poden formar serie con *desdicir*, *predicir*,...?

De tódolos xeitos, non podemos obvia-la consideración de que a toma de postura con respecto a analizar formas como *menosprezar*, *bendicir*, *maldicir* como derivados ou compostos dependerá en boa medida da etiqueta que apliquemos ós adverbios: ¿son "palabras" do mesmo tipo que os sustantivos, verbos, etc.? Se é así (?), posiblemente haxa que decidirse por incluír estas formacións no grupo dos compostos; a non ser que se estableza algún tipo de restricción que permita tomar como prefixos a aqueles adverbios que, antepostos a unha base, non modifiquen a categoría gramatical da mesma, senón que simplemente produzan un cambio de matiz (semántico ou aspectual) (11).

---

(8) Non todos participan desta cualidade, pois non fan cambia-la clase gramatical os sufixos "alterativos", é dicir, os diminutivos, aumentativos, superlativos, despectivos, etc.

(9) Non é casualidade que queiramos exemplificar precisamente coas consideradas por algúns preposicións "vides", "incoloras", etc.

(10) Por outra parte, nos dous casos actúa como "modificador" do término ó que acompaña.

(11) Non esquezamos tampouco que unha parte das actuais preposicións románicas eran en latín adverbios, e mesmo que algunhas das preposicións latinas foran orixinariamente tamén adverbios.

Se nos inclináramos por esta segunda posibilidade, restarían moitos menos motivos aínda para dúbida a propósito de *entreabrir, sobrepoñer, contrapoñer,...*; polo menos ata que nos encontramos con formas do tipo de *sobrecama, sobrecella, sobremesa; antefaz, anteollos*.

Se *sobrecama*, por exemplo, é o mesmo que *cubrecama*, ¿como é que a primeira é unha palabra derivada e a segunda composta?. *Sobrecella* podemos relacionala con *entrecella*, pero non varía moito a situación. Ó mellor -pero habería que perfilalo moito- resulta, entre outras cousas, que *sobre-* ou *ante-* como prefixos funcionan de maneira regular con verbos e adxectivos, onde o sentido de '(por) enriba' (co valor superlativo que pode comportar tal significación) aparece bastante claro en *sobresair, sobrenatural*, e o de '(por) diante' en *antepoñer, anteceder, antepasado*, pero en cambio resultan máis raros con sustantivos. O mesmo contido situacional é o que xustifica a existencia de *sobrecama* ou *sobrecella* ('o que está por enriba de todo na cama', 'o que está enriba da cella' (12)), *antefaz* ou *anteollos* ('o que se pon diante da faz, dos ollos'); se ben non tanto de *sobremesa*, para o que habería que practicar unha análise diferente (non moi diversa, por outra parte, da que se aplica ás palabras compostas cando se indica que o seu significado non sempre é a simple suma dos significados dos seus compoñentes).

Existe, sen embargo, unha certa diferenza, que podería chegar a ser formulada como unha das regras ou condicións para o recoñecemento de palabras compostas: mentres que *antepoñer* é 'poñer por diante', e *sobrepoñer* 'poñer por riba' (en definitiva, non son outra cousa que especificacións do contido xeral de *poñer*), *anteollos* non son *'uns ollos por diante' nen *sobrecama* *'unha cama por riba', senón que (13) pasan a designar un obxecto novo, diverso, non unha alteración ou modificación de *ollos, cama*.

En non poucas ocasións, o primeiro elemento nin siquiera é unha forma reconocible ou identificable sincrónicamente (14), como sucede con *satisfacer, penúltimo; retroceder, interceder, intervir, extraviar*, etc.; pero o feito de que *satis, paene, retro,...* foran adverbios en latín e non se conservaran en galego non fai variar moito a consideración destas palabras: serán compostos (híbridos) ou derivados según o sexan as mencionadas anteriormente.

---

(12) Recordemos que en latín *CILIUM* significaba 'párpado' e logo 'pestaña', de tal maneira que *SUPERCILIUM* era lóxicamente o que estaba por riba, ou sexa, a cella.

(13) Eso si, igual que os prefixos -a diferenza dos sufixos; non neste caso, como veremos, dos compostos-, sen cambia-la categoría gramatical da forma resultante.

(14) Mesmo o segundo elemento pode adoeecer desta particularidade, por ser toda a palabra un cultismo ou neoloxismo: *antipatía, simpatía, circunferencia; anticipar, península; retrospectivo; introducir*, etc..

1.2. Palabra composta /v/ sintagma fixo (15)

Polo outro extremo, poderíase chegar a decidir que as palabras compostas non son outra cousa que o resultado da fixación total de primitivos sintagmas que, en determinado momento e/ou obedecendo a determinados intereses, acaban por integrarse no acervo léxico dunha lingua para designar un obxecto ou dar conta dun concepto. Pero ¿en qué momento, en qué circunstancias se pode considerar que o sintagma deixou de ser tal para converterse en *sintema* (16)? Pode resultar claro o procedemento desde o punta de vista teórico se recolleamos a gradación (17) proposta por J. G. Herculano de Carvalho (18) entre

sintagma libre - sintagma fixo - palabra composta.

Mentras que os elementos que integran un sintagma "libre" poden ser substituídos por outros do mesmo tipo, aqueles que constitúen un sintagma "fixo" adquiren unha unidade indisoluble que non permite o mesmo tipo de conmutacións. Utilizando as palabras de Carvalho:

---

(15) Aínda que non as mencionemos aquí, conviría prestar atención asimismo -posto que en certo modo cumpren un papel moi similar ó dos sintagmas fixos- ás "expresións fixas" do tipo de *facela boa, buscarle as cóxegas, deixar en albas*, etc. Vid., entre outros, os traballos de A. Zuluaga, "Estudios generativo-transformativistas de las expresiones idiomáticas", *Thesaurus (BICC)* 30, 1975, pp. 1-48; "La fijación fraseológica", *Thesaurus (BICC)* 30, 1975, pp. 225-248; *Introducción al estudio de las expresiones fijas*, Peter Lang Verlag, Franckfurt, 1980. Ou traballos que se ocupan da "descomposición", como o de J. Dubsky, "Composition, dérivation et décomposition", *Lingua* 16, 1966, pp. 190-198.

(16) Entendendo por tal "las unidades lingüísticas cuyo comportamiento sintáctico sea estrictamente idéntico al de los monemas con los que conmutan, pero que pueden concebirse como formados por elementos semánticamente identificables" (cfr. A. Martinet, "Sintagma y sintema", *Estudios de sintaxis funcional*, Gredos, Madrid, 1978, pp. 234-249; a cita textual corresponde a p. 240). En relación con esto, vid. tamén, no mesmo volume, outros dous traballos de Martinet, "Palabra y sintema", pp. 250-260; e "Composición, derivación e monemas", pp. 224-233. E outros, como M. Mahmoudian, "A propos de syntagme et syntème", *La linguistique* 11, 1975, pp. 51-73. B. Grunig ("Contribution à l'étude des composés et dérivés", *Word* 23, 1967, pp. 239-253), trata de responder desde catro puntos de vista diferentes á cuestión "Dans quelle mesure l'étude des syntèmes est elle à dissocier de l'étude des syntagmes et des énoncés?" (p. 239).

(17) H. M. Gauger (*Untersuchungen zur spanischen und französischen Wortbildung*, Carl Winter, Heidelberg, 1971), por ex., establece unha gradación entre os tipos: A) *pomme de terre* ("in einem Wort finden sich zwei (oder mehr) Wörter durch eine Präposition vereinigt"); B) *cigarette-filtre* ("in einem Wort finden sich zwei (oder mehr) Wörter durch blosse, asyndetische Zusammenfügung vereinigt"); C) *aérogare* ("auch hier blosse Zusammenfügung, aber die Konstituentenfolge ist die umgekehrte: Sekundärwort + Primärwort"); D) *tire-bouchon* ("in einem Wort finden sich ein Verbaltheema und ein Substantiv vereinigt; dabei bezeichnet das Substantiv das Objekt der durch das Verbum bezeichneten Handlung") (pp. 135-164).

(18) Cfr. J. G. Herculano de Carvalho, *Teoria da linguagem. Natureza do fenómeno lingüístico e a análise das línguas*, Atlántida editora, Coimbra, 1974, II, pp. 504-525. Por suposto, non é a única gradación, nen siquera a única convención terminolóxica que poderíamos adoptar, posto que outros autores prefiren falar de compostos "proprios" e "improprios", e mesmo "sintagmáticos"; ou ben de "conglomerados" (Dardano), ... Vid. tamén, entre outros, N. C. W. Spence, "Composé nominal, locution et syntagme libre", *La linguistique* 2, 1969, pp. 5-26 (Spence fala de "composés prépositionnels"); R. L. Wagner, "Réflexions à propos des mots construits en français", *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 63, 1968, pp. 65-82; S. G. J. Hervey - J. W. F. Mulder, "Pseudo-Composites and Pseudo-Words: sufficient and necessary criteria for morphological analysis", *La linguistique* 9, 1973, pp. 41-70; L. Lipka, "Topicalization, Case Grammar and lexical decomposition in English", *Archivum Linguisticum* 7 (new series), 1976, pp. 118-141; etc. Vid. tamén os rasgos que enumera A. Giurescu (*Les mots composés dans les langues romanes*, Mouton, The Hague - Paris, 1975) para distinguir entre "sintema" e "grupo sintáctico libre" (pp. 44-48).

"Sintagma libre e sintagma fixo opoñem-se, semanticamente, em que, se o segundo *significa um conceito complexo*, o primeiro, do mesmo modo que a palabra, *significa um conceito simples*. (...). Por outro lado, (...) a significación do sintagma fixo non resulta da combinación do significado dos seus termos (como acontece com a do sintagma libre), pelo que, mesmo conservando uma certa relación com esse significado, nunca pode definir-se rigorosamente em función do mesmo e chega, muitas veces, a nada ter que ver con ele" (pp. 508-509).

Polas suas características, o *sintagma fixo* preséntase como unha unidade morfosintáctica análoga á da palabra, que se manifesta nas seguintes propiedades (Carvalho, 514-522):

a) a orde de sucesión dos termos do sintagma fixo é ríxida e non admite a introducción de ningún outro termo: *garda civil* (19) (non son aceptables *civil garda nen *garda moi civil);

b) o sintagma fixo non é susceptible de "derivação, quer por substituição, quer por supressão, quer por expansión" (p. 514) (20);

c) o sintagma fixo -a diferencia do libre- pode pertencer a unha clase gramatical distinta da do seu núcleo: *portavoz* é un sustantivo anque o elemento nuclear do sintagma sexa verbal;

d) os termos de certos tipos de sintagma fixo non son susceptibles da mesma variación flexional que lles cabe cando, como formas soltas, son usados isoladamente ou formando parte dun sintagma libre: *pararraios* ten a mesma forma (aparentemente plural, pola variante adoptada polo sustantivo) para referirse a un so obxecto ou a varios;

e) os sintagmas fixos poden presentar construcións sintácticas "anómalas", é decir, alleas ás regras que determinan a combinación dos termos dos sintagmas libres: *mestre-escola*:

f) o sintagma fixo funciona sintácticamente como unha soa palabra;

g) tamén como a palabra, o sintagma fixo pertence a un inventario léxico, isto é, intégrase nunha estrutura paradigmática do plano do saber lingüístico, mentras que o sintagma libre é unha entidade do plano da fala.

En suma, o sintagma fixo é "uma associação de palabras em sequência fixa, que constitui uma unidade sintáctica perfeita (...) e também muitas vezes semântica (...) e morfológica" (p. 522). O que ven a querer decir que non é nen unha verdadeira palabra (en tanto que conserva certas propiedades sintagmáticas) nen tampouco un verdadeiro sintagma (por todas esas características que o diferencian dun sintagma libre).

Botando unha simple ollada ós exemplos adaptados dos portugueses facilitados por Herculano de Carvalho, advírtese que, se ben pode parecer clara a distinción entre sintagma libre e sintagma fixo (en función das características descritas arriba), non sempre se percibe con claridade o límite entre sintagma fixo e palabra composta (non perdamos de vista a consideración xa aludida de que o

---

(19) Tentaremos adaptar ó galego algúns dos exemplos que utiliza Carvalho, mesmo aqueles que para nós teñen a consideración de palabras compostas realmente e non de sintagmas fixos.

(20) Para o sentido destes termos, cfr. Carvalho, pp. 514-517, con exemplos suficientes para a súa comprensión.

sintagma fixo non é outra cousa, moitas veces, que o estadio intermedio entre un sintagma libre e a súa lexicalización como palabra composta (21)), ata o punto de que as súas diferencias case se vexan reducidas a dúas (22):

a) a palabra composta presenta un único acento, mentras que o sintagma fixo pode conservar dous;

b) cicais o máis importante, na palabra composta as variacións morfolóxicas de xénero e número veñen soportadas por un so dos compoñentes (normalmente o que ocupa o último lugar), mentras que nos sintagmas fixos recaen aínda sobre os dous.

Dacordo con esto, pode ser considerado sintagma fixo *martíño peixeiro*, porque acentualmente son dúas palabras e porque o seu plural é *martíños peixeiros*; polo contrario, *xordomudo* ten un único acento principal e o seu feminino é *xordomuda* (e non **xordamuda*). E pode que conveña asimesmo considerar sintagma fixo *gardacivil* (aunque poidera ser escrito como unha sola palabra, pronunciarse *gardacivil* e facer un plural *gardacivils*), como especificación do sust. *garda*, frente a *garda urbano*, *garda rural*, *garda de tráfico*; e, en cambio, definir como compostos *gardabosques*, *gardagullas*, *gardavías*, se se acepta que o primeiro constituínte é o verbo *gardar* e non, como nos casos anteriores, o sustantivo *garda* (23).

En calquera caso, o que si se percibe é a conveniencia de establecer algún tipo de distinción entre esa "composición a medias" e a composición plena. Pero incluso se pode matizar máis nesa fase intermedia. Así, por exemplo, Benveniste (24) fala, por una parte, de "conglomérés" para referirse a "des unités nouvelles formées de syntagmes complexes comportant plus de deux éléments" (p. 171) do tipo de fr. *va-nu-pieds*, *meurt-de-faim*, e tamén das locucións como *dorénavant*, *désormais*, etc.; por outra parte, propón o termo "synapsie" para designar "un type de composition, qui n'étant pas encore reconnu dans sa nature propre, n'a pas de

---

(21) X. L. Blanco ("Palabras compuestas...", pp. 212-213) recolle algúns casos de fixación progresiva como o de *lugartenente*, que na lingua medieval facía un plural *lugares tenentes* (hoxe, en cambio, dise *lugartenentes*), ou *osten antiga*, hoxe *estantiga*. Vid., por ex., E. Martinell, "De la complementación a la composición en el sintagma nominal", *Revista española de lingüística*, 14, 1984, pp. 223-244: "junto a sintagmas nominales totalmente ocasionales los hay estables, y el más fortuito de ellos se hace frecuente por un motivo cualquiera (...). Los grupos frecuentes se memorizan, se recuerdan y se usan de nuevo con frecuencia; de ahí que algunos alcancen su cohesión (...). El estudio realizado permite reconocer un paulatino proceso de aglutinación conducente a la composición, como hay un paulatino proceso de desgaste desde la composición hasta la derivación" (p. 243).

(22) Poderíase engadir unha cuestión ortográfica: mentras a palabra composta se escribe normalmente xunguida (con guiño, como mostra posible dunha vacilación na súa consideración como tal, ou decididamente sen el; e non existe tampouco neste un acordo unánime, de tal xeito que unha mesma forma pode aparecer grafiada de varias maneiras en distintas obras de consulta: o *Diccionario Xerais da Lingua*, de M. C. Ares Vázquez e outros, Ed. Xerais, Vigo, 1988 -ed. corr. e aum.- recolle, por exemplo, *garda-meta*, mentras que o *Diccionario da Lingua Galega* de X. F. Feixo Cid e outros, Ed. Ir Indo, Vigo, 1986, prefere *gardameta*, o mesmo que o *Diccionario da Lingua Galega* da R.A.G. e o I.L.G., Madrid, 1990), o sintagma fixo mantén unha grafía con espazo en medio (é decir, os compoñentes escríbense separados).

(23) Se o primeiro elemento fora o sustantivo, si formarían grupo cos anteriores, coa peculiaridade sintáctica da, nestes casos, ausencia da preposición *de* marcando a dependencia do segundo sust. (**garda de bosques*, **garda de agullas*, **garda de vías*; cfr. *garda de tráfico*).

(24) Cfr. E. Benveniste, "Formes nouvelles de la composition nominale", *BSLP* 61, 1966, pp. 82-95, recollido en *Problèmes de Linguistique générale*, Gallimard, Paris, 1974, II, pp. 163-176.

statut défini. Il consiste en un groupe entier de lexèmes, reliés par divers procédés, et formant une désignation constante et spécifique", atendendo á necessidade de "qui soit distinct de "composition" (il s'agit précisément de quelque chose d'autre que la composition), distinct aussi de "syntagme", pour laisser à "syntagme" sa désignation propre qui s'applique à n'importe quel groupement, même occasionnel, opéré par des moyens syntaxiques, alors que nous avons ici une unité fixe" (p. 172).

Os "synaptiques", de todos modos, non son idénticos (25) ós "sintagmas fixos" de Carvalho (26), pois as suas características son (cfr. pp. 172-173):

- a) a natureza sintáctica e non morfolóxica da "liaison" entre os seus membros;
- b) o emprego de "joncteurs", especialmente *de* e *à* (27);
- c) a orde determinado + determinante dos seus membros;
- d) a sua forma lexical plena, e a libre elección de todo sustantivo ou adxectivo (28);
- e) a ausencia de artigo diante do determinante;
- f) a posibilidade de expansión para un ou o outro membro;
- g) o carácter único e constante do significado.

Para Benveniste, o dominio por excelencia deste procedemento (gracias á sua extrema flexibilidade paradigmática) é o da nomenclatura técnica (29), onde resulta tan rentable que "en tant que mode de désignation, tend à réaliser ce que Saussure appelait la limitation de l'arbitraire" (p. 174) (30).

1.3. Definición e delimitación de palabra composta

Simplificando de maneira considerable, pódese decir que unha *palabra composta* é aquela que, presentando un sentido unitario -que non ten que ser necesariamente unha simple suma dos significados dos compoñentes-, e funcionando

---

(25) Case cada autor que se ocupa do problema introduce novos elementos que levan a modificar parcialmente (en ocasións só mínimamente) os tipos; vid., por ex., o intento de L. Bauer (*The Grammar of Nominal Compounding, with special reference to Danish, English and French*, Odense Univ. Press, Odense, 1978) de analizar unha boa parte dos "sinápticos" de Benveniste como "compound phrases" (pp. 47-48). Vid. tamén, entre outros, L. Guilbert, *La créativité lexicale*, Larousse, Paris, 1975, especialmente o apartado III.6 (pp. 249-278), onde inclúe dentro dos "synápticos" o que el chama "la siglaison" (pp. 274-278).

(26) Unha parte ó menos dos que Carvalho considera tales, para Benveniste serían auténticos compostos.

(27) En pp. 175-176 presenta unha relación de "funcións" para cada un destes relacionantes.

(28) "C'est toujours et seulement la nature du désigné qui permet de décider si la désignation syntagmatique est ou n'est pas une synapsie: *valet de chambre* en est une, mais non *coin de chambre*.

Plus le désigné est spécifique, plus il devient nécessaire de caractériser la désignation par un trait différentiel, et ce trait peut être lui-même fort complexe" (Benveniste, *Problèmes*, II, p. 173).

(29) "Les termes de base à l'aide desquels se constitue une nomenclature tendent à devenir explicites et à constituer à leur tour des combinaisons explicites, au moyen d'unités lexicales indépendantes, identifiables séparément et organisées selon des modèles syntaxiques" (Ibid., pp. 173-174).

(30) "Alors que la composition, en français, atteint très vite ses limites et que les composés se forment à un rythme lent et pour ainsi dire par cooptation individuelle" (Ibid., p. 174).

sintácticamente como unha soa palabra, resulta da concurrencia de (polo menos) dúas palabras recoñecibles como *tais* (e que, consecuentemente, teñen existencia independente na lingua), entre as que existe normalmente unha relación sintáctica (que pode ser de diverso tipo). Como unidade fónica e morfolóxica, non recibirá máis que un acento principal e unha soa vez os morfemas gramaticais correspondentes (normalmente sobre o elemento que ocupa o último lugar) (31).

Ante os problemas expostos en relación coa delimitación das palabras compostas, caben cando menos dúas posturas extremas (e tódalas intermedias que se queira):

a) prescindir completamente tanto dos "sintagmas fixos", "conglomerados", "synápticos", etc. como das formacións nas que o primeiro elemento é un adverbio, relegando as segundas á derivación (prefixación), e formando un grupo aparte coas primeiras;

b) aceptar que os adverbios son "palabras recoñecibles como *tais*" e con existencia independente na lingua e integrar esas formas como compostas, tomando ademais en consideración a posibilidade de incluír algunhas das voces nas que o primeiro elemento é unha preposición con unhas características especiais, como nos casos de *sobrecama* e *anteollos*; o que pode levar a modificar ou ampliar a definición de palabra composta para contempla-lo feito de que o significado unitario da mesma representa un obxecto ou concepto diferente do designado polo compoñente nuclear (se é que o hai). Pola outra banda, habería que dar cabida tamén (¿constituindo con eles un grupo especial?) ós "sintagmas fixos" (32).

Sen embargo, esta postura complexiva podería ser tachada de incoherente ou inconsecuente. Dacordo cos razonamentos expostos en 1.1.3., aceptaríase que *sobrepoñer* e *antepoñer* son derivados porque supoñen simplemente especificacións do sentido xeral de *poñer*, mentras que *sobrecama* e *anteollos* serían compostos por denotar un obxecto novo, distinto de *cama* e *ollos*. Se é así, ¿poden te-la consideración de compostos sintagmas fixos como *peixe sapo*, *martiño peixeiro*, etc., que non son outra cousa que especificacións de *peixe*, *martiño*? ¿Non habería que incorporalos á derivación, considerando que o segundo elemento funciona a modo de sufixo?.

---

(31) Vid., entre outros moitos estudos que coinciden en liñas xerais con esta concepción, as características descritas por J. J. Montes Giraldo, "Compuestos nominales en el español contemporáneo de Colombia", *Thesaurus (BICC)* 23, 1968, pp. 23-32 (concretamente, p. 32).

(32) Do que non parece caber dúbida é de que, en calquera caso, existe "una zona indecisa y variable entre la simple agrupación de sintagmas y su inmovilización en compuesto, donde se funden los lexemas en unidad y es ésta la que se combina en sintagma único con morfemas únicos" (cfr. Alarcos, "Consideraciones...", p. 15). Eso é o que permite, por ex., a J. Marouzeau falar de "Composés à l'état naissant" (é o título dun traballo publicado en *Mélanges de linguistique offerts à Albert Dauzat*, Éd. d'Artrey, Paris, s.a., pp. 201-207, no que recolle unha serie de expresións fixas -para moitas das cales pode haber un equivalente como palabra composta nas linguas angloxermánicas, máis adegadas ó procedemento- que o levan a "observer en français une propension à lexicaliser des complexes syntaxiques. Peut-être y a-t-il là de quoi rectifier l'opinion traditionnellement admise, que le sens de la composition est étranger à notre langue: ce n'est pas le procédé qui lui fait défaut: c'en est la pratique, d'ordinaire méconnue, qui demande à être définie").

Por outro lado, este tipo de sintagmas incumplen en principio algunhas condicións das palabras compostas: aínda que chegaran a escribirse como unha soa palabra (¿con ou sen guión?), ¿poderían ter un plural *peixesapos, *martínopeixeiros? Chegado ese caso, cicais habería que admitir que o proceso de fixación era completo e que estábamos ante auténticos compostos; mentras, sería preferible mantelos á marxe (33).

Como solución intermedia e provisional, cabería a posibilidade de considerar palabras compostas, por unha parte, a todas aquelas que teñen como primeiro elemento un adverbio, e mesmo unha preposición, sempre e cando o papel que éste desempeña non sexa asimilable ó dos prefixos; é dicir, cando non supoñan unha modificación semántica do designado polo segundo elemento, senón que pasen a denotar un contido (obxecto, concepto) novo, diferente (*sobrecama*, *contra-ventá*). Isto implica, entre outras cousas, que un mesmo compoñente (adverbio ou preposición) terá unhas veces carácter de prefixo e outras de primeiro elemento dun composto (34).

Do mesmo xeito, pola outra parte, un sintagma fixo (35) poderá te-la consideración de palabra composta se o segundo elemento non se encontra desempeñando un papel similar ó dos sufixos alterativos, senón que, igual que no caso anterior, denota de algunha maneira un novo ser, anque eso leve a dar un tratamento diferente a sintagmas de estrutura formal parella.

2. CRITERIOS DE ORDENACION E/OU CLASIFICACION

Por se foran poucos os problemas atopados para deslinda-lo obxecto de estudio, seguen despois os concernentes ó método. Ata hai relativamente poucos anos (en certo modo, foron os xenerativistas os responsables de que se volveran a poñer de moda os estudos sobre os procedementos de formación de palabras),

---

(33) Existen xa varios traballos que se ocupan de estudia-lo grado de fixación deste tipo de expresións, e bastantes entre eles coinciden na necesidade de arbitrar unha serie de normas, regras ou condicións que permitan coñece-lo nivel alcanzado nese proceso. Recordemos só algúns deles, como E. Martinell, "De la complementación..."; G. Gross, "Degré de figement des noms composés", *Langages* 90, 1988, pp. 57-72.

(34) Evidentemente, existen moitas outras maneiras de dar conta destas diferencias de uso dun mesmo prefixo sen necesidade de deixar de consideralo prefixo nalgúns casos (en outras palabras, sen necesidade de considerar que unhas formas son derivadas prefixais e outras compostas). Vid., por ex., E. Alarcos, "Consideraciones...", p. 14: "Lo pertinente es decidir si es el prefijo o el lexema el elemento que, en el contenido, especifica al otro componente. En *antecapilla*, *antesala* (como en *trascorral*, *trascocina*) el prefijo es el centro lexemático de la designación ("algo situado delante o detrás") y el lexema especifica la referencia. Por el contrario, en *antepuesto* (como en *pospuesto*) el centro lexemático de la designación es el lexema y el prefijo la determina" (o destacado é noso, porque ven en certo modo a incidir nas razóns polas que nos decidimos a propoñer esas formas como compostos).

(35) Sempre e cando, lóxicamente, cumpla tódolos requisitos indicados na definición de *palabra composta*.

non abundaban os traballos adicados á composición (36), pero tampouco se advertía un acordo claro sobre a forma de abordala.

Deixando á parte os intentos de clasificación (en compostos "proprios" fronte a "improprios"; "endocéntricos" ou "exocéntricos", etc.), o máis frecuente era cicais recorrer a criterios morfolóxicos (37) que permitiran atender tanto á forma do resultado (palabra composta) como á dos elementos que o integraban. Isto colegábase tamén á necesidade de ubicar en algunha das divisións tradicionais da gramática o estudo destes procedementos, de tal maneira que podía entenderse que o seu lugar natural fora a Morfoloxía (se ben algúns autores trataban de facerlle posto en algunha parte a medio camiño entre ésta e a Semántica).

Foi probablemente Benveniste (38) un dos primeiros maiores defensores da conveniencia de atender a criterios sintácticos: "quelle est la fonction des composés? Qu'est-ce qui les rend possibles et pourquoi sont-ils nécessaires?" (p. 145). Os compostos son o resultado dunha transformación, dun "metamorfismo": "Ils représentent la transformation de certaines propositions typiques, simples ou complexes, en signes nominaux" (p. 160), polo que hai que ter en conta cales son eses mecanismos de transformación, cal é a estrutura sintáctica subxacente nas palabras compostas.

É a esto en certa maneira, a tratar de explica-las regras mediante as que se xeneran os compostos (39), ó que veñen dedicando os seus esforzos un grupo importante de xenerativos, desde Aronoff ou Scalise ata Marchand ou Chétrit, por citar só algúns (40).

---

(36) De todos xeitos, con ser éste o mecanismo menos atendido, non faltan obras "clásicas" sobre a composición. Ademais de algunhas xa citadas, como as de Bader e Dardano, podemos recordar outras, como A. Darmesteter, *De la création actuelle de mots nouveaux dans la langue française et des lois qui la régissent*, Paris, 1877 (reimpresión, Slatkine, Genève, 1972) e *Traité de la formation des mots composés dans la langue française comparée aux autres langues romanes et au latin*, Librairie H. Champion, Paris, 1894 (reimpr., 1967); J. Alemany Bolufer, *Tratado de la formación de palabras en la lengua castellana. La derivación y la composición. Estudio de los prefijos y sufijos empleados en una y otra*, Librería General de Victoriano Suárez, Madrid, 1920; F. Tollemache, *Le parole composte nella lingua italiana*, Ed. Rores di N. Ruffolo, Roma, 1945; A. Giurescu, *Les mots composés...*; etc. Un "repaso" á maior parte dos estudos existentes ata ese momento pode verse en P. M. Lloyd, "An Analytical Survey of Studies in Romance Word-Formation", *Romance Philology* 17, 1964, pp. 736-770.

(37) Para non abusar das referencias bibliográficas, remitimos á revisión metodolóxica detida -onde, lóxicamente, se poden atopar tamén as referencias oportunas- do artigo de J. M. Pérez Vigaray e J. J. Batista Rodríguez citado en nota 2. Case todos os traballos que se ocupan do tema fan unha revisión "histórica" máis ou menos completa; por citar só outro -realizado desde unha perspectiva diferente-, vid., por ex., Bauer, *The Grammar*, pp. 48-66.

(38) Cfr. E. Benveniste, "Fondements syntaxiques de la composition nominale", *BSLP* 62, 1967, pp. 15-31 (recollido en *Problèmes...*, II, pp. 145-162).

(39) Case de maneira secundaria, pois tamén a gramática xenerativa -igual que a tradicional- atende máis, en xeral, ós procedementos de derivación que á composición.

(40) Vid., entre outros: M. Aronoff, *Word Formation in Generative Grammar*, M.I.T., Cambridge - Londres, 1981; S., Scalise, *Morfología generativa*, Alianza Universidad, Madrid, 1987; H. Marchand, "On the Description of Compounds", *Word* 23, 1967, pp. 379-387, e *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation*, C. H. Beck'sche Verlag, 2ª ed., München, 1969 (unha selección de traballos de Marchand relativos ós procedementos de formación de palabras pódese atopar en H. Marchand, *Studies in Syntax and Word-Formation* (selected articles on the occasion of his 65th Birthday on October 1st, 1972; edited by D. Kastovsky), Wilhelm Fink Verlag, München, 1974); W. J. Meys, *Compounds Adjectives in english and the ideal speaker-listener. A study of compounding in a transformational-generative framework*, North-Holland, Amsterdam, 1975; J. Chétrit, "Les composés nominaux à joncteur à", *Cahiers de Lexicologie* 35, 1979, pp. 91-105.

E non podemos deixar de recordar os criterios semánticos, que poden ser destacados sobre calesqueira outros, ou simplemente vir en apoio dos morfolóxicos ou dos sintácticos (41). Así, Coseriu (42) destaca que

"Desde el punto de vista del contenido (significado), la formación de palabras corresponde a una particular **gramaticalización** del léxico "primario" (...), y los tipos de procedimientos formativos corresponden a los tipos y condiciones de esta gramaticalización. Las relaciones 'gramaticales' -o, mejor dicho, semejantes a las de la gramática ("paragramaticales")- que se dan en los productos de la formación de palabras resultan de las equivalencias semánticas entre estos productos y las construcciones que les corresponden desde el punto de vista del contenido (...), acerca de lo cual hay que advertir, sin embargo, que semejantes fórmulas tienen función **analítica**, es decir, metalingüística" (p. 249).

Se prestamos atención ós plantexamentos expostos ó longo do apartado 1 (en especial, en 1.3.), advertiremos que, como moito, poderá ser discutida a prioridade dun criterio sobre outro, pero que, en calquera caso, todos eles deberán ser tomados en consideración (43):

A innovación que supoñen os plantexamentos da gramática xenerativa resúmea de maneira moi clara S. Scalise ("La forma del lessico nella Teoria Standard Estesa", *Lingua e Stile* 19, 1984, pp. 41-72): "L'evoluzione della teoria del lessico nella grammatica generativo-trasformatzionale può essere benissimo riassunta, come proposto nella relazione di Graffi, con lo slogan "da emarginato ad emergente". Agli inizi, e in linea con la tradizione strutturalista, il lessico era concepito come una semplice lista di parole, deposito delle irregolarità, mentre oggi gli si attribuisce una complessa struttura interna in grado di esprimere anche "regolarità" e creatività. In alcune versioni di quella corrente che va sotto il nome di "morfologia lessicale", il lessico è infatti concepito come un intero componente della grammatica (componente lessicale) che comprende un livello di rappresentazione delle parole (Lessico vero e proprio o Dizionario) e vari livelli di regole lessicali, ordinati gli uni rispetto agli altri: Regole di Formazione di Parola (RFP), Regole di Flessione (RF) e Regole di Riaggiustamento (RR)" (p. 41).

Non faltan revisións hispánicas sobre estes plantexamentos, como, por exemplo, as de H. Urrutia Cárdenas, "La formación de palabras en la lingüística generativa natural", *Philologica hispaniensis in honorem Manuel Alvar*, Gredos, Madrid, 1985, II (*Lingüística*), pp. 631-636; A. Vera Luján, "A propósito de una condición de las reglas de formación de palabras en una gramática generativa", *Lingüística española actual* 10 (*Homenaje a Julio Fernández-Sevilla*), 1988, pp. 269-279. Ou a proposta dunha "Morfología de Estructura Léxica" defendida por S. Alcoba, "Categoría léxica de las palabras compuestas", *Verba* 15, 1988, pp. 109-146.

(41) En certo modo, poderíase considerar tamén que "El análisis semántico no es más que la descripción de los efectos comunicativos de la lengua que encuentran su expresión en los distintos medios sintácticos" (Mª A. Seijo Castroviejo, "Algunas observaciones sobre las formaciones compuestas", *Anuario de Estudios Filológicos* 5, 1982, pp. 201-210; a cita corresponde a p. 210).

(42) Vid. E. Coseriu, "La formación de palabras desde el punto de vista del contenido (A propósito del tipo *coupe-papier*)", *Gramática, Semántica, Universales. Estudios de lingüística funcional*, Gredos, Madrid, 1978, pp. 239-264; e "Les procédés sémantiques dans la formation des mots", *Cahiers Ferdinand de Saussure* 35, 1981, pp. 3-16.

(43) Non estamos moi lonxe de, por exemplo, os plantexamentos de E. de Bustor Tovar, "Algunas observaciones sobre la palabra compuesta", *RFB* 49, 1966, pp. 255-274 (vid., de maneira especial, os elementos de análise resumidos en p. 274); nen tampouco dos de H. Marchand "On the Description of Compounds", *Word* 23, 1967, pp. 379-387 (vid. p. 379: "a satisfactory description should (...) comprise the following factors: morphologic shape, morphologic structure, grammatical deep structure (syntactic relations in the underlying kernel sentence and type of reference), semantic content"); ou das conclusións a que chega H. Urrutia Cárdenas, "Aproximaciones metodológicas en el estudio de la formación de palabras", *Español actual* 20, 1971, pp. 21-24:

a) El estudio de la formación de palabras tiene que hacerse a nivel de la *lengua* y del *discurso*.

b) El análisis morfológico de los constituyentes lexicogénicos del discurso debe trascender a los esquemas de la lengua, donde hay que encontrar las formas memoriales condicionantes de la intercomunicación.

c) En el análisis se deben manejar los conceptos de "morfema", "palabra" y "enunciado".

1) Anque probablemente sexa o menos trascendente, convirá examina-las repercusións fonéticas da aplicación do procedemento de composición, por unha parte, para corroborar mediante a ubicación do acento cal dos dous elementos é o nuclear, e, por outra, para comprobar se a fusión provoca algún tipo de alteración (xeneralmente, na parte final do primeiro compoñente) (44). Neste sentido, non deixa de chama-la atención a presenza dun *-i-* como elemento de unión en bastantes sustantivos e adxectivos compostos de sustantivo + adxectivo (*aninovo, rabilongo*), ou ben de sustantivo + sustantivo (*carricoche, nabicol, coliflor*), ou adxectivo + adxectivo (*altibaixo, agridoce*) (45).

2) Desde o punto de vista morfolóxico, interesa coñece-la categoría da forma resultante (que pode coincidir coa do elemento nuclear ou ser distinta del (46)), pero tamén a de cada un dos elementos que a integran, tendo en conta que cada tipo presenta as súas peculiaridades, de tal maneira que, por ex., nos compostos de verbo + nome, pode interesar atender ó tempo e modo presente na forma verbal, e ás veces ó xénero ou, máis ben, ó número do sustantivo; nos compostos de sustantivo + adxectivo ás posibles concordancias entre eles, nos de sust. + sust., se son de distinto xénero, cal deles prevalece no composto, etc. E, de maneira especial, interesará atender ó comportamento das marcas morfolóxicas sobre o composto, no sentido de averiguar cómo se forman os femeninos e os plurais, se os morfemas recaen sobre o primeiro elemento, o segundo ou os dous (entre outras razóns porque eso pode servir de argumento para calificar algunhas formas de compostos ou de "sintagmas fixos"); ou se o composto está inmovilizado, é invariable xenérica e numéricamente;...

3) A relación existente entre as partes que constitúen o composto resulta fundamental, entre outras cousas, para entende-la súa creación. Así, por ex., nece-

---

En la confrontación de los niveles léxico, sintáctico y semántico se perfilará el campo de la formación de palabras.

d) Hay que ver a los C.I. lexicogénicos como elementos integradores que aportan en la última fase de construcción de la palabra, valores gramaticales y expresivos" (pp. 23-24).

(44) De todos xeitos, normalmente as alteracións que se poden producir son as propias da fonética sintáctica, é dicir, sobre todo as que supoñen a redución dos hiatos que se ocasionan no encontro dunha palabra rematada en vocal e outra comenzada da mesma maneira: *garda agullas > gardagullas, rompe olas > rompiolas*, etc.

(45) Non entraremos agora na discusión a propósito da orixe ou significado deste *-i-*, que ten sido interpretado de moi diversas maneiras, desde unha simple vocal de unión (vid., por exemplo, A. Manteca, "Sintaxis del compuesto", *Lingüística española actual* 8, 1986, pp. 333-346), ata unha mostra de "l'origine antica, latineggiante di questo tipo" (como indica, entre outros, N. Benedek, "Sostantivi composti nell'italiano contemporaneo", *Lingua Nostra* 39, 1978, pp. 117-121; concretamente, p. 119). M. Alvar e B. Pottier (*Morfología histórica del español*, Gredos, Madrid, 1983) falan simplemente de "transición con *-i-*" (p. 416), se ben para algúns tipos, como esp. *arquibanco, tripicallos, rojiblanco*, precisan que se trata de "y coordinativa". Para F. García Lozano ("Los compuestos de sustantivo + adjetivo de tipo *pelirrojo*", *Iberoromania* 8, 1978, pp. 82-89), "La vocal de enlace *-i-* ha de interpretarse como un morfema de enlace con la única función de mostrar el engranaje de las partes componentes. (...) Para nuestros fines baste con observar que probablemente se trata de una adopción del tipo latino 'barbirsas, oriputidus'. Se trata, por tanto, de un compuesto de tipo culto" (p. 84). Mesmo pensando nun resto dun tipo de compostos latinos, habería que establecer se se trata ou non dunha marca de xenitivo fosilizada.

(46) Os compostos de vbo. + sust., por ex., son case todos sustantivos; os de sust. + adx. son frecuentemente adxectivos; etc.

sitaremos saber se dous sustantivos en combinación están en relación de coordinación (que pode manifestarse como unha simple xustaposición) ou de subordinación, se o sustantivo que acompaña a un verbo é o seu obxecto directo, se vai precedido do artigo (como en *vichelocrego* (47)), etc. E tamén se atenderá á orde (determinante + determinado; determinado + determinante,...) que presentan os compoñentes, e que normalmente é ríxida: non se pode alterar, nen tampouco intercalar outras unidades entre os seus constituintes. En ocasións pode suceder tamén que os compostos presenten construcións sintácticas que, como tais, poderían ser tildadas de "agramaticais", é dicir, que parecen alleas ás propias regras da sintaxe (como en *alicaldo* 'caído de ás'), pois non son frecuentes os casos nos que aparece unha estrutura sintáctica "completa" (*mexanacama*, *fozanamerda*, *pousameaxeito*,...), senón que, máis a miúdo, ésta aparece "condensada" (*picaflor*, *andarriós*, etc.).

4) Dentro da semántica, non son poucos os aspectos a considerar: ¿o significado do composto é a adición sen máis dos significados dos compoñentes, ou outra cousa diferente? No segundo caso, ¿cómo se chega a ese novo significado?, ¿intervén algún procedemento semántico, como pode se-la metáfora?. Por outra parte, ¿en qué campos semánticos, en qué parcelas do vocabulario, en qué niveis de lingua se producen os compostos?

A todo o anterior conviría engadir que, ademais, non sempre é posible realizar unha análise estritamente sincrónica da composición, a non ser que previamente se decida deixar fora do obxecto de estudo todos aqueles compostos nos que, na fase elixida, non sexa posible identificar como formas autónomas a cada un dos compoñentes, ben porque se trate de cultismos ben porque nunha etapa anterior (cando se creou o composto) funcionaran como palabras independentes pero deixaran xa de usarse como tais. Esta elección é perfectamente válida, pero posiblemente ocasionara unha visión só parcial do proceso, que se percibe mellor na súa complexidade se, como punto de partida, non se exclúe xa unha parte do material.

A partir da combinación axeitada dos diversos tipos de criterios, si debería ser posible chegar á formulación dunha serie de regras ou fórmulas (máis ou me-

---

(47) Que, ademais, é deses escasos compostos que presentan a forma verbal claramente flexionada. Este tipo de compostos son considerados por Alvar e Pottier (*Morfología histórica...*, p. 416) "secuencias de discurso totalmente lexicalizadas" nas que "tal lexicalización puede darse de enunciados enteros".

nos limitadas, máis ou menos productivas (48)) que desen conta do procedemento e mesmo permitisen unha previsibilidade con respecto ó seu funcionamento (49).

3. A SELECCION DUN CORPUS DE ESTUDIO

Aludíamos ó comenzo deste traballo á rentabilidade do procedemento de formación de palabras compostas (50) en relación con determinadas parcelas do vocabulario. Non deixa de ser certo que, estadísticamente, nas linguas románicas encontramos un número maior de palabras derivadas (por prefixación, sufixación -é o grupo máis numeroso- ou parasíntese) que compostas, pero eso non quere dicir que este mecanismo sexa pobre ou pouco rentable, senón que actúa de maneira probablemente menos "regular". Aínda así, combinando diacronía con sincronía, pódense atopar formas compostas en campos semánticos e categorías gramaticais dos máis diversos tipos:

1) O latín vulgar tendeu a fixar unha serie de sintagmas (en moitos casos, complementos "circunstanciais") como substitutos de adverbios máis ou menos clásicos, que foron desaparecendo substituídos por aquelas construcións; estas remataron, así, por fosilizarse como adverbios nos que, desde un punto de vista estritamente sincrónico, non resulta xa doado percibir unha composición (en boa

---

(48) A produtividade é un dos factores que non pasaron desapercibidos para os estudiosos do mundo anglosaxón que se ocupan dos procedementos de formación de palabras. Vid., a modo de exemplo, as seguintes palabras de Aronoff: "The question of productivity has always been a difficult one for modern linguistic theories. In those areas where productivity is not a central concern, it has simply been swept under some convenient rug, or dealt with summarily, so that the field could go on to more important matters. In syntax, for example, rules are classified as either optional or obligatory, punkt. (...). *There is one area, however, in which the question of productivity cannot be ignored if one is to do serious work. That is the area of word formation*" (M. Aronoff, "The relevance of productivity in a synchronic description of word formation", en J. Fisiak (ed.), *Historical Morphology*, Mouton, The Hague, 1980, pp. 71-82; a cita reproducida pode atoparse en p. 71, e o suñado é noso). Sobre a importancia de atender á produtividade destes mecanismos insisten asimesmo, entre outros, unha parte dos traballos recollidos en J. Fisiak (ed.), *Historical Semantics. Historical Word-Formation*, Mouton, Berlin, 1985; ou L. Bauer, *English Word-Formation*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1983, sobre todo cap. 4 (pp. 62-100).

(49) Para A. Vera Luján ("A propósito de una condición...", pp. 278-279) "La operatividad de las reglas de formación de palabras es analizable, en efecto, desde un doble punto de vista: en la medida en que la dimensión prototípica de los elementos considerados coincide con la comúnmente aceptada por una colectividad, los sintagmas resultantes de una de tales reglas serán todos ellos pertenecientes al acervo léxico normativo. La condensación, al contrario, de conceptos en relación normativamente no prototípica no necesariamente habrá de traducirse en la producción de formas anómalas. Siempre que el marco *co-textual* o *contextual* en el que el uso lingüístico tenga lugar asegure una relevancia de las relaciones en cuestión, los usos léxicos complejos serán posibles con un carácter creativo perfectamente aceptable".

(50) Se ben o autor se refire ós derivados con determinados sufixos, poderíamos facer nosas -aplicándoas ós compostos- as seguintes palabras de I. Jordan: "Je suis convaincu que la réalité linguistique est aujourd'hui plus riche que ne la reflètent ces ouvrages lexicographiques, qui n'enregistrent, probablement, qu'une partie des mots" ("Aspects de la formation des mots dans les langues romanes actuelles", *Phonétique et linguistique romanes. Mélanges offerts à M. Georges Straka*, S. L. R., Strasbourg, 1970, I, pp. 211-222). Efectivamente, non tódolos repertorios lexicográficos rexistran as palabras compostas na mesma medida, pero en ningún caso recollen a totalidade das creacións posibles (e empregadas de feito) na fala.

medida, porque os elementos constituintes non resultan separables e individualizables, nuns casos a causa da evolución fonética experimentada, noutros porque puido quedar fora de uso algún dos compoñentes). Pénsese, por ex., na desaparición de NUNC, substituído na maioría das linguas románicas por sintagmas nos que entra o sust. HORA, do tipo HA(C) HORA (ás veces reforzado por unha preposición) (51); no mesmo ámbito de adverbios de tempo, pódense recordar tamén *antano* (< ANTE ANNO), *ogano* (< HOC ANNO) *onte* (< HA(C) NOCTE), *antonte*, *arestora*, *entrementes*, *pasadomañá*, etc.

É discutible, non obstante, que nestes casos se deba falar propiamente de "composición", pero non están moi lonxe da estrutura subxacente e do proceso que vai dar lugar, nuns casos, a sintagmas fixos, noutros a compostos completos. Por outra parte, se se acepta que, de algunha maneira, o camiño seguido polas palabras compostas comenza nun "sintagma libre" que vai adquirindo determinados grados de fixación ata a súa completa lexicalización, tampouco quedaría moito que obxectar nese sentido (52).

2) No mesmo ámbito poderían ser incluídos tódolos casos de pronomes "reforzados" no latín vulgar ou xa nas linguas románicas, como son os tan coñecidos demostrativos precedidos de ACCE / ACCU (ACCU ILLE > *aquel*), os pronomes de identidade ós que se antepón (53) MET (METIPSIMU > *mesmo*), etc.; pero aquí é máis que dubidosa a "existencia independente" deses primeiros compoñentes.

Máis razón de seren analizados como compostos teñen outros pronomes reforzados, como os personais en plural ós que se fixa un indefinido: NOS ALTEROS, VOS ALTEROS > *nosoutros*, *vosoutros*; e tamén os demostrativos: *estoutro*, *esoutro*, *aqueloutro*; os indefinidos como *calquera*, os distributivos como *cadaquén*, *cadanseu*, etc. etc.

3) Un pouco máis claramente entran no terreo da composición os nomes dos números. O latín empregaba nuns poucos casos un curioso procedemento de sustracción que facía que o 18 e o 19 foran chamados DUODEVIGINTI, UNDEVIGINTI, pero este sistema cedeu pronto ante as formas creadas por adición, de tal maneira que, sobre os nomes dos dez primeiros números, aparecen compostos nos que se suma a unha unidade a deca (UN + DECEM > UNDECIM > *once*; DUO + DECEM > DUODECIM > *doce*,...) ou se emprega primeiro a indicación da deca e logo a da unidade correspondente, pero nestes casos xunguidas mediante unha conxunción copulativa (DECEM AC SEPTEM > *dazasete*, DECEM AC OCTO > *dazoito*,...). Volven a existir nomes específicos (aunque derivados dos das respectivas unidades) para toda a serie das decaas (VIGINTI,...), e, en cada unha

---

(51) Pódense contrastar os descendentes deste sintagma (*agora*, *ahora*, etc.) coas formacións desenroladas noutras linguas para o mesmo contido, como o ital. *adesso* (< AD IPSU (TEMPUS)) ou o francés *maintenant* (< MANU TENENTE)).

(52) En relación con isto, poderían ser contemplados tamén os numerosos casos de "reforzamento" de preposicións e adverbios no proceso evolutivo do latín ás linguas románicas (DE (IN) ANTE > *diante*, AD DE MAGIS > *ademáis*, DE EX DE > *desde*, etc. etc.), pero neste caso é aínda máis discutible que poida falarse de composición.

(53) En realidade, son máis ben casos de anficlise, no que o reforzo acaba soldándose ó segundo membro e desligándose do primeiro (EGOMET IPSE > *EGOMETIPSE > (EGO) METIPSE).

delas, o procedemento é o de nome da deca + conx. copul. + nome da unidade (VIGINTI ET UNU > *vinteún*, VIGINTI ET DUOS > *vintedous*,...). Nas centes, anteponse o nome da unidade ó da centea (*douscentos*, *trescentos*,...), e o mesmo sucede cos millares. Desta maneira, a partir dun número de nomes limitado son posibles moitísimas combinacións que permiten dar conta da complexidade numérica.

4) Un procedemento similar é o que da conta dos nomes dos días da semana. Salvo no caso do *sábado*, para o que se xeneralizou o nome hebreo, nos demais casos mantívose bastante ben o sistema tradicional romano no que se especificaba a qué divindade pagana estaba adicado cada día: MARTIS DIES, MERCURII DIES, IOVIS DIES, VENERIS DIES. O Cristianismo converteu o día do sol (cfr. ingl. *sunday*, al. *Sonntag*) no DOMINICUS/A (según o xénero que se atribuíra ó sustantivo) DIES, co que o único que cambia na construción é a expresión formal do determinante, que pasa a ser un adxectivo en lugar dun nome propio en xenitivo. Nos descendentes galegos do tipo *luns*, *martes*, etc. non se percibe o mecanismo compositivo porque tivo lugar a elipse de DIES, pero si se mantén noutras linguas románicas (curiosamente, en posible relación coa substitución de DIES/DIA polo derivado DIURNU), como fr. *lundi*, *mardi*, etc.; ital. *lunedì*, *martedì*,...; ou, coa orde inversa (determinado - determinante) en cat. *dilluns*, *dimars*, etc.

Restos do intento cristiano de substituír tódolos nomes paganos por un sistema máis aséptico formado a partir dun numeral + o sustantivo FERIA podemos atopar na serie dos *segunda feira*, *cuarta feira*, etc. E en algunhas linguas románicas é posible rexistrar aínda algún tipo máis de formación composta, como, por ex., o sardo CENA PURA > *kenapura* (54).

5) Os avances científicos e tecnolóxicos que foi experimentando -e segue a experimentar continuamente- a humanidade son responsables dun dos grupos máis numerosos de compostos, anque se trate dun tipo con características peculiares, pois entran en combinación bases latinas e/ou gregas para dar nome, por unha parte, ás parcelas en que se divide e subdivide o saber, e, por outra, ós *artifuxios*, ós novos obxectos que se van inventando na imparabile carreira en pos do progreso (55).

---

(54) Sobre os nomes dos días da semana existe xa unha abundante bibliografía; ademais de C. García, "Los días de la semana en gallego (Problema de interferencias)", *Verba* 7, 1980, pp. 29-39, vid., entre outros: J. Gilliéron - M. Roques, "Les noms gallo-romans des jours de la semaine", *Études de géographie linguistique*, Paris, 1912; M. de Paiva Boléo, *Os nomes dos días da semana em português*, Coimbra, 1941; G. Rohlfs, "Les noms des jours de la semaine dans les langues romanes", *Miscelânea de Filología, Literatura e História cultural á memoria de Francisco Adolfo Coelho*, Centro de Estudos Filológicos, Lisboa, 1949, I, pp. 88-94; W. von Wartburg, "Los nombres de los días de la semana", *RFE* 33, 1949, pp. 1-14; A. Henry, "Les noms des jours de la semaine en ancien français", *Études de lexicologie française et gallo-romane*, Paris, 1960, pp. 13-49; J. R. Fernández González, "Los nombres de los días de la semana: el orden de elementos y resultados en occitano", *Homenaje a Alvaro Galmés de Fuentes*, Univ. de Oviedo - Edit. Gredos, Madrid, III, 1987, pp. 49-75.

(55) Para I. Iordan ("Aspects...", p. 211) son dous os dominios en que millor se pode advertir a tendencia a enriquece-lo vocabulario por esta vía: "le domaine des notions abstraites, dont l'enrichissement est la conséquence logique du développement des disciplines théoriques (...) et (...) le domaine des sciences exactes et de la technique", se ben "Ces deux domaines s'interfèrent souvent,

Así aparecen, para designar partes da ciencia teórica ou aplicada toda unha serie de formacións, por exemplo, con *-loxía* (*arqueoloxía, astroloxía, cronoloxía, ecoloxía, filoloxía, fonoloxía, meteoroloxía, odontoloxía,...*) ou *-grafía* (*caligrafía, mecanografía, taquigrafía, ortografía,...*), moitas das cales, ademais, poden entrar a formar parte de series diferentes (*psicoloxía, psicópata, psicoanálise,...*; *xeoloxía, xeografía, xeometría,...*; *fotografía, fotosíntese, fotofobia,...*) (56) e teñen multitude de aplicacións en case tódolos dominios científicos (pénsese, sen ir máis lonxe, na enorme rentabilidade que presentan, por exemplo, en Bioloxía ou Medicina) (57).

E, entre os innumerables *artefactos* creados de cotío polo inxenio humano, ¿por qué non recordar os *helicópteros, locomotoras, automóviles, semáforos, teléfonos, bolígrafos, dentífricos, insecticidas, televisores* e o sinfin de *electrodomésticos* que tentan facernos a vida máis agradable?

En ocasións, sobre todo cando unha das bases (normalmente a primeira) conseguíu asumir popularmente o significado do tecnicismo, prodúcese compostos "híbridos" nos que a esa base latina ou grega se lle suma outra xa vulgar (58), como sucede, por ex., con *tele* (empregada no sentido de *televisor* ou *televisión*), sobre a que aparecen: *telexornal, telenovela, teleprograma*, etc. (ó lado de *televidentes, telespectadores*, onde tamén o segundo constituínte é un cultismo) (59).

De tódolos xeitos, estamos ante outro dos grupos discutidos e discutibles en canto á súa consideración ou non como auténticos compostos. Son non poucos

---

dans le sens que le même suffixe peut servir à former des mots appartenant aussi bien à la terminologie abstraite qu'aux langages techniques".

(56) Anque unha parte destas bases tenden a fixarse no primeiro ou no segundo lugar do composto, non é tampouco extraño atopar algunhas que poidan aparecer nun ou noutro lugar (*fonoloxía, fonógrafo / megáfono, micrófono, magnetófono,...*).

Asimesmo hai que ter en conta os compostos de máis de dous elementos, como *biotecnoloxía, electroencefalograma*, etc., pero normalmente non se produce a adición de máis de dúas bases á vez, é dicir, *biotecnoloxía* supón a anteposición de *bio-* a un *tecnoloxía* xa creado, para especificar un tipo dentro dun contido extenso, do mesmo modo que *electroencefalograma* supón a suma de *electro-* a un *encefalograma* realizado posiblemente por outro procedemento.

(57) Os nomes de pesas e medidas, por ex., constitúen un grupo intermedio entre éste e o dos nomes de número, dado que se constrúen a partir da unidade correspondente (*metro, litro, gramo*) antepoñéndolle unha base culta de contido cuantitativo (que multiplica ou divide: *hectómetro, kilómetro, kilogramo, decímetro, centímetro, decilitro*, etc.).

(58) O proceso pode ser moito máis complexo. V. Alba de Diego ("Elementos prefijales y sufijales: ¿derivación o composición?", *Serta Philologica F. Lázaro Carreter*, Cátedra, Madrid, 1983, I, pp. 17-21) resume os pasos descritos por Guilbert nun traballo sobre a formación do vocabulario da aviación: 1º) transformación progresiva do primeiro constituínte en elemento prefixal e do segundo en elemento sufixal, virtualmente disponibles como novas bases de composición (é o caso de *auto-, aero-, mini-*; *-metro, -grafía,...*); 2º) integración dese elemento (sobre todo dos sufixais) nunha serie de derivacións, que fan, por ex., a partir de *metra*: *termómetro, anemómetro, fotómetro*, e tamén *trigonometría, hidrometría, fotométrico, fotometrista,...*; 3º) distorsión do modelo sintagmático do composto gregolatinista pola combinación de elementos non homoxéneos etimoloxicamente: *radioactivo, radioaficionado, radiopatrulla,...*; 4º) formación de tricompostos: *electrocardiograma*, etc.; 5º) xa como unha fase de emancipación do modelo sintagmático da composición, as formacións do tipo de *mundorama, circorama,...* a partir de *panorama*. Vid. tamén L. Guilbert, *La créativité*, especialmente o apartado III.5 (pp. 224-249).

(59) Vid. Mª V. Romero Gualda, "Acerca del elemento *tele-*", *Thesaurus (BICC)*, 30, 1976, pp. 3-12. Tamén, para un caso similar, M. Alvar Ezquerro, "Notas para el estudio del formante de palabras español *foto-*", *Analecta Malacitana* 1, 1978, pp. 313-326.

os lingüistas que prefiren consideralos (según tendan a ocupa-lo primeiro ou o segundo posto) "raíces prefixas e sufixas", "prefixoides" e "sufixoides", "elementos prefixais e sufixais", "pseudoprefixos" e "pseudosufixos", "elementos semiautónomos", "recompostos",...; e mesmo "confixos" (60). E todo porque parece evidente que "no se les puede considerar afijos verdaderos" (61), non son auténticos prefixos e sufixos, nen dan lugar, por conseguinte, a palabras "derivadas"; son outra cousa, ocupan outra desas zonas imprecisas, intermedias, que probablemente deban ser estudiadas á parte tanto da derivación como da composición, sobre todo se se pretende atender á lingua cotidiana, na que moitas destas formas teñen entrada, e desenvolvemento (ás veces, acadan moita fortuna como formantes de novos compostos), pero sen ser creacións espontáneas da fala, senón invencións dunha metalinguaxe específica, que podería recurrir a términos populares (en algúns casos, tamén a préstamos doutras linguas), pero que, en continuación dunha tradición *multisecular* (62), prefire empregar bases extraídas das linguas clásicas de cultura (63). E, en calquera caso, para entender na súa complexidade o proceso de composición, aínda cando se xustifique debidamente a exclusión dun estudio exhaustivo das mesmas, non deberían ser perdidas de vista estas formacións, pois axudan a comprende-los mecanismos que rixen o procedemento (e pode que non só o procedemento de composición -ó tratarse en principio de innovacións "meditadas" que logo poden propagarse simplemente por analogía-, senón tamén o proceso en virtude do cal unha base que entra a formar parte dun composto pode rematar sendo un afixo derivativo (64)).

Por outra parte, poden acabar funcionando da mesma maneira bases que si teñen existencia independente no estado actual da lingua (aunque sexan fonéticamente cultismos parte deles), como sucede con *motor, clave, piloto, ficción*,..., cando se fala de *ciclomotor, posición-clave, problema-clave; piso-piloto, experiencia-piloto; ciencia-ficción*, etc. (65).

(60) Vid., para este último término, acuñado por Martinet, Alarcos, "Consideraciones...", p. 15.

(61) Vid. V. Alba de Diego, "Elementos...", p. 21.

(62) Probablemente conveña incluír tamén neste grupo as formacións nas que interveñen elementos como os cuantitativos *multi-, pluri- (pluridimensional), omni- (omnívoro, omnipotente)*, etc.

(63) Por esta razón, poderíamos chamarlles, como fai Bauer, "neo-classical compounds" (vid. *English Word-Formation*, p. 216, onde xustifica por qué "neo-classical" e non simplemente "classical").

(64) Situacións similares poideron darse en outros estados da lingua, no mesmo latín, no que, por ex., os verbos FERO e GERO pasaron a ser utilizados a modo de sufixos como segundos elementos de formacións do tipo de IGNIFER, SOPORIFERUS; LANIGER (cfr. *plumífero, somnífero*,...), VOLO como -VOLUS en BENEVOLUS, MALEVOLUS, FACIO como -FICUS e -FICARE en BENEFICUS, BEATIFICARE, etc. (o tipo -FICARE tivo un enorme rendemento; pénsese, por ex., en casos como *significar, simplificar, magnificar, electrificar*, etc.). Vid. tamén L. Nadjo, "Sur deux composés nominaux plautiniens: *multibibus et merobibus*", *L'information grammaticale* 42, 1989, pp. 9-11.

(65) V. Alba de Diego ("Elementos...", p. 20) considera que "todos estos lexemas se comportan como prefijos o sufixos: un mismo elemento léxico puede dar lugar, en ciertos casos, a una base, en otros casos a un afijo y eventualmente incluso a una palabra independiente. (...) No obstante, hay que reconocer que este tipo de construcción es el que presenta mayores dudas a la hora de alinear su segundo elemento entre los sufijos. Se necesita una perspectiva histórica superior a la que en la actualidad tenemos.

Quizá el criterio más importante que puede resolver todos estos problemas es el de la reproducción analógica. Este criterio se basa en la frecuencia y disponibilidad que la unidad lingüística en cuestión tiene en los locutores para la creación de nuevas formaciones. Por esta razón, si la frecuencia

6) A toponimia fornece exemplos abundantes de palabras compostas, tanto cos constituintes fonéticamente evolucionados (e, por tanto, na maior parte dos casos, recoñecibles e identificables como lexemas autónomos) como presentando algúns deles, ou os dous, formas cultas ou a medio camiño de evolución: *Fonfría* ou *Fontefría*, *Novefontes*, *Castroverde*, *Castrocaldelas*, *Pontecaldelas*, etc. etc. (66).

7) Na linguaxe literaria non parecen abundan-las palabras compostas (67). Cabería esperar que os escritores de épocas "clásicas", "humanísticas", etc. recurri-ran a este procedemento dunha maneira similar a como fan científicos e tecnólogos, buscando as súas innovacións en bases latinas e/ou gregas (68). Pero é cicáis máis frecuente que recurran á composición os que, con finalidade satírica (69), humorística, etc., tratan de condensar na expresión máis escueta o contido máis rico e expresivo, como fai, por ex., Quevedo cando emprega *calvatrueno*, *cara-juana*, *pelicabras*,... (70).

---

del elemento afijal es superior a su existencia como elemento independiente (como palabra), afianza su validez de elemento afijal. Si, por el contrario, su frecuencia como palabra autónoma es superior, estaríamos ante un verdadero lexema y no ante un elemento afijal" (o destacado é noso).

É, desde logo, un criterio a ter en conta, pero pensamos que limitado ós casos mencionados neste último párrafo (*piso-piloto*, *ciclomotor*, etc.), porque para os tecnicismos e neoloxismos fáltanos un elemento de contraste ó non ser tomadas as bases directamente do estado da lingua contemporáneo á súa creación, senón dunha fase anterior (no caso do latín), e de formas que en moitas ocasións non perviviron, ou mesmo dunha lingua distinta (no caso do grego), polo que unha proba dese tipo non pode dar resultado.

Por outra parte, non faltan tampouco os partidarios de incluír sen máis este último tipo (no que as bases non teñen que ser xa gregas ou latinas, senón "vulgares") de "neoloxismos" na composición (chámeselle "aposición", "composición por xustaposición", etc.), como fai, por ex., I. M. Alves, "Aspectos da composición nominal no portugués contemporáneo", *Alfa* 30-31, 1986-87, pp. 55-63.

(66) Vid. J. R. Fernández González, "Topónimos compuestos románicos: la estructura 'determinado + determinante' / 'determinante + determinado'", *Verba* 8, 1981, pp. 229-246.

(67) Non obstante, habería que facer unha análise detida da linguaxe poética, sobre todo, posto que pode suceder que se atopen nela creacións esporádicas, ocasionais, "inventadas", do tipo de-sas formacións prefixais (*desolvido*, *enlunado*, *desnacer*, (tierra) *trasterrada*, etc.) que comenta J. A. Mayoral ("Creatividad léxica y lengua poética: algunos ejemplos de motivación contextual en formaciones léxicas prefijadas", *Philologica hispaniensia in honorem Manuel Alvar*, II (*Linguística*), Gredos, Madrid, 1985, pp. 495-506) e que "tal vez aporten alguna luz en el intento de comprender hasta dónde puede llegar el "régimen de libertades" ejercidas por los poetas sobre el código de la lengua a la hora de construir ese tipo particular de "mensaje" que tradicionalmente conocemos con la denominación de "mensaje poético" (p. 506).

(68) Vid., por ex., as formas como *mellifluent*, *esquipotent*, *chrysopteron*, *anemophylace*, etc., recollidas por H. Lewicka, "Composition spontanée et composition artificielle dans le français du XVIe siècle (Les adjectifs composés)", *Actes du Xe International de Linguistique et de Philologie Romanes* (Strasbourg, 1962), Klincksieck, Paris, 1965, II, pp. 483-489.

(69) Cfr. os exemplos de Marcabru do tipo de *cornavin*, *bufatizon*, *croup-en-cami*,..., de intención claramente escarnecedora; e, por outra parte, os logros expresivos de Raimbaut de Aurenga, como *vert-matur*, *trist-alegre*, *irat-jauzen*,..., nos que se xunguen contidos antitéticos de gran efecto poético. Cfr. S. Mejean, "Les mots composés chez Marcabru et Raimbaut d'Orange. Étude de quelques cas", *Mélanges de Linguistique et de Philologie Romanes dédiés à la mémoire de P. Fouché*, Klincksieck, Paris, 1970, pp. 93-107.

(70) Para exemplos quevedianos, vid. J. M. Pérez Vigaray - J. J. Batista Rodríguez, "Notas sobre palabras compuestas...", pp. 416-418.

Alvar e Pottier (*Morfología histórica*..., p. 416) recollen algúns exemplos de compostos utilizados por Unamuno, como *cazavocablos*, *devoralibros*, *rompeideas*. E un moi curioso de García Márquez, que condensa nunha palabra composta a imaxe dun cambio de color: "Los movimientos de la hoja que *verdeazulblanqueaba* con los diferentes golpes de luz" (Alvar-Pottier, p. 419).

Esta é tal vez unha das razóns polas que a fala cotidiana utiliza máis formas compostas que a variante leteraria, porque aquí a expresividade e o afán de condensación cóllense da man moitas veces para crear palabras compostas, que ás veces son de emprego totalmente ocasional e outras acaban lexicalizándose completamente e ampliando o seu ámbito a un uso habitual. Sen pretender agotar tódolos campos posibles de búsqueda de palabras compostas, querémonos referir a algúns dos máis rentables:

7.1) Un dos campos onde é posible atopar abundancia de compostos é o que corresponde ós motes ou alcumes, nos que a imaxinación xoga un importante papel poñendo en relación un feito ou característica real de alguén con outro que o deforme e ridiculice, dando lugar a formas como *Papaganduxos*, *Lambelaxas*, *Saltapalletas* (todos eles recollidos en *A Esmorga*, de E. Blanco Amor) (71).

Sen chegar a personalizarse como sobrenomes, pero sí empregados para descalificar a alguén polo seu contido plenamente despectivo ou peiorativo (non exento de humor), abundan as creacións expresivas do tipo de *lapabroas*, *paparnatas*, *papamoscas*, *cagatintas*, *choranabizas*, etc.

7.2) Asimesmo, aplicados tamén a seres humanos, empréganse compostos para designar determinadas actividades, funcións ou profesións, como *gardagullas*, *gardamontes*, *gardameta*, nalgúns casos tamén con sentido humorístico ou sarcástico en lugar dos nomes habituais desas profesións, como cando se designa ó médico como *matasanos*, ó avogado como *chupatintas*, etc.

7.3) A imaxinación popular dalle nomes compostos a moitos animais e a moitas plantas nos que destaca sobre todas algunha peculiaridade ou algunha actividade. Basta botar unha ollada a calquera repertorio de nomes populares da fauna e da flora (72) para atopar creacións como *escornaboís* (ou *vacaloura*), *lucecé* (ou *vagalume*), *vichelocrego*, *paporroibo*, *sapoconcho*, *lapafigos*, *andarríos*, *saltamontes*; *mexacán* (ou *mexanacama*), *xirasol* (*mirasol*), *azoutacristos*, etc., que conviven ó lado dos nomes máis ou menos "estandarizados" pero con moita máis vitalidade e un uso máis cambiante duns lugares a outros. Probablemente nestes casos, como nos dos apartados anteriores, un dos aspectos máis destacables á hora de emprende-la súa análise sexa o da motivación e, en relación con ela, o do mecanismo semántico que os sustenta.

7.4) Os xogos infantís (en uso ou xa en desuso) e os xoguetes e *pasatempos* son tamén terreo abonado para a composición. Recordemos, por exemplo, o *pin-*

---

(71) F. Yndurain ("Sobre un tipo de composición nominal, verbo + nombre", *Presente y futuro de la lengua española (Actas de la Asamblea de Filología del I Congreso de Instituciones Hispánicas)*, OFINES, Madrid, 1964, II, pp. 297-302) relata cómo a súa propia experiencia persoal lle permite explicar a orixe do apodo *Pescafrailes* aplicado a un pescador (p. 299), para observar cómo "muchos de estos nombres tienen un sentido metafórico y no vale para su interpretación el análisis de sus elementos constitutivos" (p. 300).

(72) Nós examinamos os seguintes repertorios: J. R. García, *Flora en Galicia*, Follas Novas, Santiago de Compostela, 1979; X. M. Penas Patiño e outros, *Guía das aves de Galicia*, Galaxia, Vigo, 1980; Mª C. Ríos Panisse, *Nomenclatura de la flora y fauna marítimas de Galicia*, Anexos 7 e 19 de *Verba*, Santiago de Compostela, I, 1977; II, 1983.

chalagarto, pinchacarneiro, arrincanabos, inchapeidos, buscalume, arreburiño, rompecabezas, e tantos outros.

7.5) Os fenómenos meteorolóxicos que tanto preocupan a unha poboación campesiña e mariñeira presentan tamén nomes compostos, como o *calabobos*, e sobre todo sintagmas e expresións fixas, do tipo de *auga de castañas* (que nalgunhas zonas designa a chuvia miúda, e noutras tamén o café moi lixeiro), *arco da vella, chover a chuzos*, etc.

7.6) Poden aparecer tamén nomes compostos designando prendas de vestir (en non poucas ocasións, tamén con sentido humorístico), como *taparrabos*, ou obxectos da hixiene persoal, como *cortauñas, limpauñas, escaldapés*, e todo tipo de aparatos, utensilios ou instrumentos de uso doméstico (e auxiliar en sentido amplo), como *lavaplatos, abrelatas, afialápis, contagotas, gardarroupa, parabrisas, parasol, paraugas, pararraios, salvavidas*, etc. (73), así como partes das vivendas ou das construcións anexas ás mesmas (por exemplo, entre as partes do hórreo hai *tornarratos, cantacuco, pasavento*,...), e mesmo tipos de vivendas, como o *rañaceos*.

8) Os medios de comunicación fan uso abundante das palabras compostas, nalgúns casos pode que por influxo do inglés (é coñecida a rentabilidade da composición nas linguas angloxermánicas), pero de maneira especial por esa necesidade de resumir, de condensa-la información da maneira máis concisa e á vez máis clara posible (74). E pódense atopar ahí creacións que responden a case tódolos tipos (nos últimos días recollimos *tragaperras, marcapasos, compraventa, tiramillas*, que son voces de uso frecuente a case tódolos niveis, pero tamén outras, como o caso dunha cámara fotográfica *buscainstantáneas* -que nos recorda, entre outras cousas, ese *buscapersonas* que permite, por exemplo, localizar ó medico de guardia no hospital-, ou o da posta en marcha dun sistema de *bibliopiscina*), chamando a atención o recurso a bases do tipo das mencionadas en 5), que admiten combinacións case inesgotables. A modo de exemplo podemos citar informacións recentes -aparecidas en tódolos medios de comunicación (prensa escrita, radio, televisión)- relativas a unha campaña contra o tráfico de drogas; quen practica este tráfico son os *narcotraficantes*, entre os que os máis buscados son os *caponarcotraficantes* (75); como sucede no caso de *tele-*, *narcotraficantes* pode quedar reducido simplemente a *narcos*, de tal maneira que se pode falar da *narcojet*, dun xuíz *cazanarcos*, e mesmo de que éste ten unha "honda *matanarcogigantes*". ¿E que

---

(73) Para Yndurain ("Sobre un tipo...", p. 301) é posible agrupa-lo tipo de compostos a que el atende "en dos áreas léxicas: A) Tecnicismos, nombres de artefactos, describiendo la función característica: *guardajoyas, pesacartas, matasellos, sacaleches*. B) Términos afectados por un juicio de valor que puede ser despectivo, jocoso, burlesco, etc., según el contexto" (os de tipo B) coinciden cos que se sinalan en 7.1). Tamén Ch. Schapira, estudiando o mesmo tipo ("Les noms composés verbe + objet direct" (*Travaux de Linguistique et de Littérature* 20, 1982, pp. 271-282), chega á conclusión de que é posible "de tracer un contour assez précis de l'aire d'emploi des composés: ceux-ci désignent dans leur presque totalité des instruments, outils, dispositifs, ou objets ménagers de la vie quotidienne" (p. 278).

(74) Vid., entre outros, J. R. Losada Durán, "Los compuestos nominales ingleses en relación con los españoles", *Senara* 2, 1980, pp. 53-112.

(75) Non plantexa ningún tipo de problemas o feito de que o novo constituinte que se engada agora sexa, xa non unha base culta, senón un italianismo, porque o término é suficientemente coñecido por todas partes, gracias ás informacións, literatura, películas, etc. relacionadas coa mafia siciliana.

se podería decir da *Sadomadonnamenta* que daba título a un artigo referido á xira da cantante Madonna?

Tamén o humor gráfico logra combinacións inxeniosas coas palabras compostas. En *La Voz de Galicia* do 29.05.1989, no apartado do "Humor galego", aparecía un chiste relativo á *augardente*, da que se decía: "Pola mañá é un *erguemortos*, e se o segues tomando ata a noite é un *matavivos*".

É para a publicidade a composición é a mellor fonte na que atopar marcas comerciais para todo tipo de produtos: *campofrío*, *casademont*, *cortefiel*, *lavicera*, etc., posto que permite "d'écrire clairement sans alourdir ses articles de longues descriptions ou explications" (76).

Esta frecuencia de uso, xunto coa posibilidade de "descompoñer" dalgunha maneira formas que non son realmente compostas permite na linguaxe periodística (e tamén política) a utilización de bases ficticias coas que logra-los obxectivos propostos no relativo á información, ridiculización, ou simplemente chamada de atención sobre feitos, persoas,... que de algunha maneira teñen que ver co obxecto de atención. Referímonos ós "cruces léxicos" como creacións máis ou menos ocasionais do tipo de *apertufición*, *aristógato*, *turistócrata*, *autonosuyas*, *Borrellpierre*, *catedratenientes*, e tantas outras similares (77), que son unha proba máis da enorme produtividade que pode chegar a alcanza-lo procedemento da composición.

* * *

É evidente que quedan abertos case tódolos os problemas, que só se esbozan ou mencionan cuestións fundamentais no estudio da composición, e que nin siquera se traen a colación outras igualmente importantes, pero, aínda así, parece conveniente pecha-lo traballo de algunha maneira, e quixéramos facelo reproducindo unhas frases de Benveniste (*Problèmes*, II, pp. 162-162):

"La langue n'est pas un répertoire immobile que chaque locuteur n'aurait qu'à mobiliser aux fins de son expression propre. Elle est en elle-même le lieu d'un **travail incessant** qui agit sur l'appareil formel, transforme ses catégories et produit des classes nouvelles (...).

Néanmoins le composé est capable de plus de diversité qu'il ne semblerait, et les nombreuses variétés qu'en recensent les grammaires correspondent justement à des types divers de propositions (...).

Mais cet appauvrissement relatif de l'expression syntaxique transformée en expression nominale est compensé par la **variété des combinaisons** que le composé livre à la langue. Il donne le pouvoir de manier comme adjectifs ou noms des propositions entières et de les faire entrer sous ces espèces nouvelles dans d'autres propositions. Ainsi se constitue notamment un **répertoire vaste, toujours ouvert**, de composés descriptifs, instruments de la classification et de la nomenclature, aptes à devenir dénominations scientifiques ou épithètes poétiques, et qui par delà l'enrichissement qu'ils procurent, entretiennent cette **activité métamorphique**, peut-être le travail le plus singulier de la langue".

---

(76) Cfr. M. J. Lifetree-Majumdar, "Contribution à l'analyse des modes de composition nominale en français écrit contemporain", *Cahiers de Lexicologie* 24, 1974, pp. 63-84 (p. 65). Vid. tamén, entre outros, D. Miannay, "La terminologie publicitaire à la Télévision", *La banque des mots* 6, 1973, pp. 151-164.

(77) Recollidas e estudiadas recentemente por F. Rodríguez González, "Los cruces léxicos en el ámbito político-periodístico", *Verba* 16, 1989, pp. 357-386.

Toda a cita fala por si sola, pero quixemos darlle realce, destacándoas tipográficamente, a algunhas expresións moi ilustrativas da importancia que realmente ten a composición como procedemento de formación de palabras novas. É realmente un campo aberto, no que sempre é posible que aparezan -e, de feito, sempre están a aparecer- novas creacións, que, eso si, responden normalmente a un modelo que se propaga analóxicamente (aínda que en determinados momentos ou situacións sexa posible o nacemento dun novo modelo) (78). Ten ademáis a indubtable ventaxa da nominalización, é decir, de ser un instrumento que permite que unha estrutura máis complexa poida funcionar como un sustantivo ou adxectivo (mesmo recibindo morfemas derivativos ademáis dos gramaticais). E é un recurso do que botar man cando descoñecemos o nome de algo, ben porque se trata dun obxecto ou concepto novo, ben porque é a primeira vez que se atopa e non se sabe cómo chamalo, de tal maneira que se pode facer referencia a el indicando a súa función ou finalidade (un aparato eléctrico que bota aire quente e leva a indicación de que se poñan as mans debaixo para secalas, ¿qué outra cousa pode ser que un *secamáns?*), ou ben chamando a atención sobre algunha peculiaridade (forma, cor, decoración,...) que o faga diferente. Pero sen esquezencr tampouco a efectividade expresiva que se obtén deste tipo de formacións e que contribúe en boa medida á súa continua utilización e permanente disponibilidad.

---

(78) Vid., entre outros, Mª A. Seijo Castroviejo, "Algunas observaciones...", p. 201. Como recollen tamén outros autores, entre eles Dardano (*La formazione...*, p. 143): "Nella lingua di oggi i composti veri e propri dipendono dalla competenza del parlante; dalla capacità esecutiva di quest'ultimo dipendono i composti occasionali".